

Medische ethiek

Medische ethiek

H.A.M.J. ten Have

R.H.J. ter Meulen

E. van Leeuwen

Derde, herziene druk

Bohn Stafleu van Loghum
Houten 2009

© 2009 Bohn Stafleu van Loghum, onderdeel van Springer Uitgeverij, Houten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of opnamen, hetzij op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 jo het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Samensteller(s) en uitgever zijn zich volledig bewust van hun taak een betrouwbare uitgave te verzorgen. Niettemin kunnen zij geen aansprakelijkheid aanvaarden voor drukfouten en andere onjuistheden die eventueel in deze uitgave voorkomen.

ISBN 978 90 313 5208 1
NUR 876

Eerste druk, 1998
Tweede, herziene druk, 2003
Tweede, herziene druk, tweede oplage, 2006
Tweede, herziene druk, derde oplage, 2008
Derde, herziene druk, 2009

Ontwerp omslag: Bottenheft, Marijenkampen
Ontwerp binnenwerk: TEFF.nl
Opmaak: Pre Press b.v.

Bohn Stafleu van Loghum
Het Spoor 2
Postbus 246
3990 GA Houten
www.bsl.nl

Inhoud

Voorwoord bij de derde herziene uitgave 7

1 Ethiek 9

- 1.1 Inleiding 9
  - 1.2 Ethische problemen 10
  - 1.3 Het begin van ethiek 13
  - 1.4 Morele ervaring 14
  - 1.5 Terminologie 15
  - 1.6 Soorten uitspraken 16
  - 1.7 Methodische kenmerken van ethiek 18
  - 1.8 Normen en waarden 20
  - 1.9 Het morele gezichtspunt 21
  - 1.10 Recht en ethiek 23
  - 1.11 Indeling van ethiek 24
  - 1.12 Besluit 28
- Ter verdere lezing 29

2 Medische ethiek 31

- 2.1 Inleiding: gezondheidszorg en ethiek 31
  - 2.2 Medische ethiek in historisch perspectief 32
  - 2.3 Beroepsethiek 33
  - 2.4 Een nieuwe oriëntatie 36
  - 2.5 Oorzaken van verandering 38
  - 2.6 Nieuwe terminologie 41
  - 2.7 Medische ethiek: drie niveaus 43
  - 2.8 Ethiek: toepassing en interpretatie 44
  - 2.9 Deugdethiek 46
  - 2.10 Zinvragen 47
  - 2.11 Besluit 48
- Ter verdere lezing 49

3 Verantwoord medisch handelen 51

- 3.1 Inleiding 51
  - 3.2 Morele beoordelingskaders 52
  - 3.3 De hippocratische traditie: goeddoen en niet-schaden 52
  - 3.4 De levensbeschouwelijke traditie in de geneeskunde: eerbied voor het leven 60
  - 3.5 Besluit 74
- Ter verdere lezing 75

4 Verlichtingstraditie: respect voor autonomie 77

- 4.1 Inleiding 77
  - 4.2 De aanleiding voor de nieuwe traditie 78
  - 4.3 Wat betekent autonomie? 80
  - 4.4 De verlichting 81
  - 4.5 Kant over autonomie 82
  - 4.6 Autonomie volgens Mill 84
  - 4.7 Autonomie als zelfverwerkelijking 86
  - 4.8 'Informed consent' 87
  - 4.9 De wilsonbekwame patiënt 88
  - 4.10 Paternalisme 92
  - 4.11 Zelfbeschikking in het gezondheidsrecht 95
  - 4.12 Kritiek op het autonomiebegrip 96
  - 4.13 Smalle en brede moraal 98
  - 4.14 Evaluatie van de verlichtingstraditie 99
- Ter verdere lezing 100

5 Doelen van gezondheidszorg 101

- 5.1 Doelen ter discussie 101
  - 5.2 Medicalisering en gezondheidscultus 103
  - 5.3 Soorten doelen 105
  - 5.4 Relatie tussen doelen en waarden 107
  - 5.5 Gezondheid als uitgangspunt 109
  - 5.6 Benaderingen van gezondheid 113
  - 5.7 Vormen van geneeskunde 117
  - 5.8 Besluit 118
- Ter verdere lezing 120

6 Keuzen in de zorg 121

- 6.1 Inleiding 121
- 6.2 Meer geld, meer doelmatigheid? 122
- 6.3 Een cultureel probleem 123
- 6.4 Wat is noodzakelijke zorg? 124
- 6.5 Solidariteit in de zorg 126
- 6.6 Verdeling naar behoefte of naar uitkomsten 128
- 6.7 Utilisme en egalitarisme 130
- 6.8 Wie maakt de keuzen? 131
- 6.9 Prioritering, rantsoenering en selectie 133
- 6.10 Evidence based medicine 135
- 6.11 Selectie van patiënten 136
- 6.12 Leefstijl als criterium 138

- 6.13 Betekenis voor de samenleving 139
- 6.14 Leeftijd als criterium 140
- 6.15 Genetische constitutie 144
- 6.16 Loting en wachtlijst 147
- 6.17 Commotie rond wachtlijsten 148
- 6.18 De zorg als markt 150
- 6.19 Besluit 153
Ter verdere lezing 154

7 Communicatie 155

- 7.1 Wat is communicatie? 155
- 7.2 Kenmerken van de arts-patiëntrelatie 160
- 7.3 Modellen van de arts-patiëntrelatie 162
- 7.4 Spreken 164
- 7.5 Zwijgen 165
- 7.6 Doorbreking van het beroepsgeheim 167
- 7.7 De ethische commissie 168
- 7.8 Besluit 171
Ter verdere lezing 172

8 Zorg 173

- 8.1 Inleiding 173
- 8.2 Chronische ziekten 175
- 8.3 Zorg versus behandeling 175
- 8.4 Ethiek van de zorg 178
- 8.5 Protocollering van zorg 181
- 8.6 Richtlijnen en autonomie 183
- 8.7 Zorg in en rondom het verpleeghuis 185
- 8.8 Beschermende maatregelen 189
- 8.9 Dwangbehandeling en dwangmaatregelen in de psychiatrie 190
- 8.10 De geriatrische patiënt 193
Ter verdere lezing 196

9 Technologische interventie 197

- 9.1 Inleiding 197
- 9.2 Technologie in de gezondheidszorg 198
- 9.3 Evaluatie van medische technologie 199
- 9.4 Ethiek en evaluatie van technologie 201
- 9.5 Voortplantingstechnologie 207
- 9.6 In-vitrofertilisatie (IVF) 212
- 9.7 Abortus provocatus 216
- 9.8 Transplantatiegeneeskunde 222
Ter verdere lezing 229

10 Wetenschap 231

- 10.1 Inleiding 231
- 10.2 De biomedische wetenschap 231
- 10.3 Biomedisch wetenschappelijk onderzoek in relatie met de praktijk van zorg 235

- 10.4 De ethische evaluatie van biomedisch wetenschappelijk onderzoek 237
- 10.5 De Wet medisch-wetenschappelijk onderzoek met mensen (WMO) 238
- 10.6 Toekomstige problemen voor de ethische evaluatie van mensgebonden onderzoek 246
- 10.7 Samenvatting van ethische uitgangspunten bij mensgebonden onderzoek 246
Ter verdere lezing 247

11 Diagnostiek 249

- 11.1 Nosologie 249
- 11.2 Ethische aspecten van de diagnostiek in het algemeen 251
- 11.3 Ethische problemen samenhangend met vroegdiagnostiek 256
- 11.4 Vroegdiagnostiek en genetica 256
- 11.5 Prenatale diagnostiek 258
- 11.6 Pre-implantatiediagnostiek 259
- 11.7 Besluit 261
Ter verdere lezing 261

12 Behandeling 263

- 12.1 Inleiding 263
- 12.2 Behandelen of niet? 265
- 12.3 De zin van behandelen 266
- 12.4 Niet-instellen of staken van een behandeling 267
- 12.5 Palliatie 272
- 12.6 Levensbeëindigend handelen 276
- 12.7 Het ethische debat over levensbeëindiging 283
Ter verdere lezing 295

13 Preventie 297

- 13.1 Inleiding 297
- 13.2 Kenmerken van preventie 298
- 13.3 Morele rechtvaardiging van preventie 299
- 13.4 Infectieziektenbestrijding 301
- 13.5 Screening 305
- 13.6 Een gezonde leefstijl 309
- 13.7 Verantwoordelijkheid voor de gezondheid 313
- 13.8 Drugsverslaving 316
- 13.9 Besluit 319
Ter verdere lezing 320

14 Register 323

Voorwoord bij de derde, herziene druk

Tien jaar geleden verscheen de eerste druk van dit leerboek. Het is geschreven ter ondersteuning van het onderwijs in de ethiek dat nu in alle medische faculteiten vaste voet aan de grond heeft gekregen en verplicht onderdeel is geworden van de opleiding van toekomstige artsen. Op dit moment wordt het boek gebruikt in vrijwel alle medische faculteiten in ons land, maar ook daarbuiten. Door een evenwichtige combinatie van theorie en praktijk en door analytische discussie van vrijwel alle belangrijke onderwerpen in de hedendaagse bio-ethiek is het boek ook aantrekkelijk geworden voor andere opleidingen in de gezondheidszorg.

Discussies en onderwerpen veranderen evenwel in de loop der tijd. Opvattingen in de medische ethiek staan niet voor de eeuwigheid vast. Er zijn nieuwe wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen, bijvoorbeeld stamcelonderzoek en nanotechnologie, die aanzetten tot een opnieuw overdenken van moreel verantwoorde toepassingen. Ook zijn er ontwikkelingen in het maatschappelijk denken die aanleiding geven tot nieuw ethisch debat, bijvoorbeeld discussies over embryoselectie en over palliatieve zorg. Een ander aspect is dat de ethische discussie steeds meer internationale dimensies krijgt. Een voorbeeld daarvan is het Nederlandse debat over euthanasie. Ook in andere landen in Europa komt euthanasie steeds vaker als belangrijk thema naar voren en daarbij wordt verwezen naar de ervaringen in ons land. Een ander voorbeeld is wetenschappelijk onderzoek. Dat wordt steeds sneller internationaal. Daarbij doet zich de vraag voor hoe de ethische beginselen die bij ons gelden in bijvoorbeeld ontwikkelingslanden kunnen worden toegepast. Bio-ethiek evolueert daardoor in snel tempo tot een mondiale bio-ethiek. Een illustratie hiervan is het feit dat alle auteurs van dit boek sinds de laatste druk op een andere plaats werkzaam zijn in de bio-ethiek.

De ontwikkelingen in wetenschap, maatschappij en ethiek leiden ertoe dat een regelmatige herziening

van het leerboek noodzakelijk is. Om een goed inzicht te krijgen in het gebruik van het boek in het onderwijs heeft de uitgever alle docenten die het boek gebruiken aangeschreven met de vraag om feedback. Hierdoor zijn bruikbare aanwijzingen verkregen voor deze tweede herziening. Er zijn meer casussen en voorbeelden toegevoegd om de tekst beter hanteerbaar te maken voor studenten. Er is minder aandacht besteed aan theoretische benaderingen in de ethiek, terwijl er een groter accent is gelegd op de praktische bruikbaarheid. Er zijn nieuwe onderwerpen toegevoegd, zoals moreel beraad, deugdeethiek, pre-implantatiediagnostiek, 'enhancement', nanotechnologie, (Aziatische) vogelgriep, obesitas en palliatieve sedatie. Bovendien is de tekst op tal van plaatsen herzien en geactualiseerd. In hoofdstuk 6 zijn de recente herzieningen van het zorgstelsel in verband gebracht met de ethische discussies over keuzen in de zorg. In hoofdstuk 8 is een onderdeel toegevoegd over ethische problematiek van psychiatrie. Hoofdstuk 10 is drastisch herzien om de ethische aspecten van wetenschappelijk onderzoek beter voor het voetlicht te brengen. In hoofdstuk 12 worden de laatste ontwikkelingen en gegevens met betrekking tot de euthanasiediscussie beschreven. Met deze herziening hebben wij wederom geprobeerd in dit leerboek de huidige stand van zaken in de medische ethiek zo goed en zo helder mogelijk weer te geven. De kracht van het leerboek is dat naast alle praktische discussies een normatief kader wordt gepresenteerd dat het de lezer mogelijk maakt zich een afgewogen en beargumenteerd oordeel te vormen over ethische vraagstukken die zich in de gezondheidszorg voordoen.

*H.A.M.J. ten Have
R.H.J. ter Meulen
E. van Leeuwen*

Parijs, Bristol, Nijmegen, februari 2009